

*Погорецький М. А.,
доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри правосуддя
юридичного факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

*Саленко О. В.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри правосуддя
юридичного факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОСОБИ ПРАВА НА ЕФЕКТИВНУ, РЕАЛЬНУ ТА ПРАКТИЧНУ ПРАВОВУ ДОПОМОГУ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ В КОНТЕКСТІ ПРАКТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню практики Європейського суду з прав людини щодо забезпечення особі ефективної, реальної та практичної правової допомоги в кримінальному провадженні на національному рівні. Так, підпунктом «с» пункту 3 статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод кожному обвинуваченому у вчиненні кримінального правопорушення щонайменше гарантується право захищати себе особисто чи використовувати юридичну допомогу захисника, вибраного на власний розсуд, або – за браком достатніх коштів для оплати юридичної допомоги захисника – одержувати таку допомогу безоплатно, коли цього вимагають інтереси правосуддя. Забезпечення права на практичну й ефективну правову допомогу залежить від якості роботи (дій, бездіяльності) захисника та відповідної реакції на це органів державної влади. Спосіб, у який надається правова допомога (безоплатна чи платна), має бути практичним та ефективним, а не теоретичним та ілюзорним, про що свідчить практика ЄСПЛ.

У статті встановлено, що вироблені практикою Європейського суду з прав людини стандарти щодо права на захист вимагають від держав-учасниць Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод забезпечити на національному рівні ефективність юридичного захисту, зокрема практичність та реальність правової допомоги кожній особі.

Автори статті наголошують, що Європейський суд з прав людини не встановлює конкретних критеріїв ефективності правової допомоги, оскільки вважає, що питання про ефективність правової допомоги може бути вирішене лише на основі конкретних обставин справи. Гарантування та забезпечення права на ефективну, реальну і практичну правову допомогу або ж встановлення порушення цього права залежить не так від кількісних критеріїв (перелік процесуальних дій, які вчиняє захисник, кількість складених та поданих процесуальних документів тощо), як від якісних критеріїв (зміст, правильність, своєчасність, доцільність процесуальних дій/документів тощо), а також від реакції на це підзахисних та органів державної влади.

У статті зроблено висновок, що сформовані практикою ЄСПЛ правила щодо забезпечення особі права на захист

вимагають від держав-учасниць Конвенції гарантувати на національному рівні ефективну, реальну та практичну правову допомогу. Національне законодавство гарантує забезпечення ефективної правової допомоги та встановлює конкретні кількісні та якісні критерії для оцінки роботи захисника.

Ключові слова: Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, Європейський суд з прав людини, право на захист.

Постановка проблеми. Статтею 59 Конституції України кожному гарантується право на професійну правничу допомогу. У випадках, передбачених законом, ця допомога надається безоплатно. Кожен є вільним у виборі захисника своїх прав [1]. Відповідно до підпункту «с» пункту 3 статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція) кожний обвинувачений у вчиненні кримінального правопорушення, окрім іншого, має щонайменше право захищати себе особисто чи використовувати юридичну допомогу захисника, вибраного на власний розсуд, або – за браком достатніх коштів для оплати юридичної допомоги захисника – одержувати таку допомогу безоплатно, коли цього вимагають інтереси правосуддя [2].

Право особи на захист у кримінальному провадженні, зокрема у контексті практики Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ), репрезентовано у численних наукових працях вітчизняних та зарубіжних правників. Зокрема, цій актуальній науковій і практичній проблематиці присвятили свої роботи провідні юристи України: О. Банчук, А. Буценко, К. Горностаї, Д. Гудима, О. Дроздов, І. Зубач, В. Касько, О. Климович, Р. Куйбіда, О. Кучинська, В. Попелюшко, П. Рабінович, Д. Сергеева, Т. Фулей, С. Шевчук, О. Яновська та ін. Водночас окремо питання забезпечення права особи на ефективну, реальну та практичну правову допомогу у розумінні підпункту «с» пункту 3 статті 6 Конвенції в контексті останніх рішень практики ЄСПЛ вітчизняними правниками системно не досліджувалося, а між тим ця практика ЄСПЛ для вітчизняної правозастосовної практики має надзвичайно

велике значення, оскільки вітчизняні правоохоронні, правоохисні та судові органи у своїй практичній діяльності мають орієнтуватися на практику ЄСПЛ у питанні забезпечення права особи на ефективну, реальну та практичну правову допомогу у розумінні підпункту «с» пункту 3 статті 6 Конвенції. Відхід від практики ЄСПЛ у цьому питанні тягне за собою скасування рішень вітчизняних судів з відповідними негативними наслідками для України.

Зважаючи на зазначене, **метою цієї статті** є дослідження правових позицій ЄСПЛ, викладених у рішеннях цього міжнародного судового органу, щодо забезпечення права особи на ефективну, реальну та практичну правову допомогу у розумінні підпункту «с» пункту 3 статті 6 Конвенції.

Виклад основного матеріалу дослідження. Насамперед слід зазначити, що права, які гарантує підпункт «с» пункту 3 статті 6 Конвенції, де зазначається, що обвинувачений у вчиненні кримінального правопорушення, окрім іншого, має щонайменше право захищати себе особисто чи використовувати юридичну допомогу захисника, вибраного на власний розсуд, або – за браком достатніх коштів для оплати юридичної допомоги захисника – одержувати таку допомогу безоплатно, коли цього вимагають інтереси правосуддя, слід розглядати як окремі аспекти (складники) права на справедливий суд, що гарантоване пунктом 1 статті 6 Конвенції, про що йдеться в низці рішень ЄСПЛ, зокрема, у рішенні ЄСПЛ у справі «Ібрагім та інші проти Сполученого Королівства» (Ibrahim and Others v. The United Kingdom) від 13 вересня 2016 року (п. 251) [3], у рішенні ЄСПЛ у справі «Салдуз проти Туреччини» (Salduz v. Turkey) від 27 листопада 2008 року (п. 50) [4], у рішенні ЄСПЛ у справі «Гафген проти Німеччини» (Gafgen v. Germany) від 01 червня 2010 року (п. 169) [5], у рішенні ЄСПЛ у справі «Дворський проти Хорватії» (Dvorski v. Croatia) від 20 жовтня 2015 року (п. 76) [6], у рішенні ЄСПЛ у справі «Шачашвілі проти Німеччини» (Schatschaschwili v. Germany) від 15 грудня 2015 року (п. 100) [7].

Метою гарантування та реалізації права на ефективну, реальну та практичну правову допомогу, як зазначається у рішенні ЄСПЛ у справі «Майзит проти Росії» (Mayzit v. Russia) від 20 січня 2005 року (п. 77), є забезпечення справедливого кримінального провадження загалом [8].

Відповідно до підпункту «с» пункту 3 статті 6 Конвенції право на захист слід розглядати крізь призму таких елементів: 1) право на доступ до / відмову від правової допомоги на будь-якій стадії провадження; 2) право захищати себе особисто; 3) право за певних обставин вибирати адвоката; 4) право на безоплатну юридичну допомогу, якщо особа не має досить коштів і якщо цього вимагають інтереси правосуддя; 5) право на практичну й ефективну юридичну допомогу.

Забезпечення права на практичну й ефективну правову допомогу залежить від якості роботи (дій, бездіяльності) захисника та відповідної реакції на це органів державної влади. Спосіб, у який надається правова допомога (безоплатна чи платна), має бути практичним та ефективним, а не теоретичним та ілюзорним, про що свідчить практика ЄСПЛ.

Так, у рішеннях ЄСПЛ у справах «Артіко проти Італії» (Artico v. Italy) від 13 травня 1980 року (п.п. 32, 33, 36) [9], «Камасинський проти Австрії» (Kamasinski v. Austria) від 23 листопада 1989 року (п. 65) [10], «Дауд проти Португалії» (Daud v. Portugal) від 21 квітня 1998 року (п. 38) [11], «Імбрі-

оша проти Швейцарії» (Imbrioscia v. Switzerland) від 24 листопада 1993 року (п.п. 38, 41) [12], «Чекалла проти Португалії» (Czekalla v. Portugal) від 10 жовтня 2002 року (п. 60) [13], «Лагерблом проти Швеції» (Lagerblom v. Sweden) від 14 січня 2003 року (п. 56) [14], «Оджалан проти Туреччини» (Ocalan v. Turkey) від 12 травня 2005 року (п. 135) [15], «Санніно проти Італії» (Sannino v. Italy) від 27 квітня 2006 року (п. 48) [16], «Богуміл проти Португалії» (Bogumil v. Portugal) від 07 жовтня 2008 року (п. 45) [17], «Яременко проти України» (Yagamenko v. Ukraine) від 12 червня 2008 року (п. 90) [18], «Сахновський проти Росії» від 02 листопада 2010 року (п. 95) [19], «Іглін проти України» (Iglin v. Ukraine) від 12 січня 2012 року (п.п. 67, 68) [20], «Фалькао дос Сантос проти Португалії» (Falcao dos Santos v. Portugal) від 03 липня 2012 року (п. 42) [21], «Сийрак проти Росії» (Siyrak v. Russia) від 19 грудня 2013 року (п. 27) [22], «Зінченко проти України» (Zinchenko v. Ukraine) від 13 березня 2014 року (п. 90) [23] зазначено таке.

Підпунктом «с» пункту 3 статті 6 Конвенції гарантовано «допомогу», а не «призначення захисника». Конвенція призначена забезпечувати не ті права, що є теоретичними та ілюзорними, а ті, що є практичними та ефективними. Одного лише призначення захисника не досить для того, щоб держава виконала свій обов'язок щодо надання ефективної юридичної допомоги, оскільки адвокат, призначений надавати правову допомогу, може вмерти, серйозно захворіти, ухилитися від виконання своїх обов'язків або тривалий час бути обмеженим у можливості виконувати свої обов'язки. Якщо відповідним органам державної влади доведено до відома про таку ситуацію, вони зобов'язані або замінити цього захисника, або примусити його виконувати свої обов'язки.

Якщо б обов'язок держави обмежувався лише призначенням захисника, це призвело б до результатів, які є несправедливими та несумісними зі структурою статті 6 Конвенції та формулюванням підпункту «с» пункту 3 статті 6 Конвенції. Здебільшого безкоштовна юридична допомога була б безрезультатною.

Як правило, держава не несе відповідальності за недоліки у діях захисника, призначеного надавати правову допомогу. Концепція незалежності адвоката від органів державної влади передбачає те, що здійснення захисту є взаєминами між клієнтом (підзахисним) та його захисником, незалежно від того це платна чи безоплатна правова допомога. Компетентні державні органи зобов'язані втрутитися у такі відносини між клієнтом (підзахисним) та його захисником лише у разі, коли їм стало відомо (здебільшого із заяв підзахисного) про явні і достатні факти невиконання захисником свого обов'язку щодо забезпечення ефективної, реальної та практичної правової допомоги.

Водночас ЄСПЛ вказує на те, що є обставини, за яких навіть пасивна поведінка підзахисного (неповідомлення про недоліки у наданні правової допомоги, невчинення будь-яких інших активних дій з метою отримання інформації щодо справи тощо) не може звільнити державу від виконання обов'язку гарантувати ефективний правовий захист особі. У випадках, коли недоліки щодо здійснення захисту є явними або об'єктивно очевидними, підзахисний не повинен активно скаржитися, щоб привернути увагу представників держави до цих недоліків. Тому, якщо на національному рівні не вжито належних заходів для гарантування та забезпечення права на захист, ЄСПЛ констатує порушення підпункту «с» пункту 3 статті 6 Конвен-

ції. Про це йдеться у рішеннях ЄСПЛ у справі «Санніно проти Італії» (*Sannino v. Italy*) від 27 квітня 2006 року [16], у справі «Кускани проти Сполученого Королівства» (*Cuscani v. United Kingdom*) від 24 вересня 2002 року) [24].

Окрім наведеного, слід зауважити, що халатне недотримання захисником формальних вимог захисту, коли це не є необдуманим захистом чи недоліком аргументації та за яких підзахисний надалі позбавляється права на захист, є порушенням підпункту «с» пункту 3 статті 6 Конвенції. Так, у рішенні ЄСПЛ у справі «Чекалла проти Португалії» (*Czekalla v. Portugal*) від 10 жовтня 2002 року (п.п. 65, 71) встановлено, що нездатність адвоката дотримуватися законодавчих вимог у разі подачі апеляційної скарги слід оцінювати як «очевидну поразку», що вимагає відповідної реакції з боку держави. ЄСПЛ пояснив, що «Верховний суд міг спонукати офіційно призначеного захисника доповнити та виправити апеляційну скаргу, а не оголошувати її неприйнятною» (п. 68 цього рішення). У згаданому рішенні ЄСПЛ вказує на обов'язок держави вживати заходів, необхідних для забезпечення підзахисному права на кваліфікований захист [13].

ЄСПЛ у рішенні у справі «Пелладоа проти Нідерландів» (*Pelladoah v. the Netherlands*) від 22 вересня 1994 року (п. 41) зауважує, що для того, щоб право на юридичну допомогу мало практичну реалізацію та здійснювалось ефективно, а не гарантувалось лише на теоретичному рівні, його реалізація не повинна залежати від формальних умов [25].

Є випадки, коли органи державної влади формально виконують обов'язок щодо забезпечення та гарантування права на ефективну, реальну та практичну правову допомогу. Наприклад, заміна неналежного захисника та призначення нового захисника здійснюється за декілька днів до судового засідання або у день судового засідання, що обмежує захисника у можливості належним чином ознайомитися із матеріалами справи та підготуватися до гідного захисту. ЄСПЛ вказує, що нездатність держави забезпечити достатній термін для підготовки адвоката до захисту не забезпечує реальну юридичну допомогу підзахисному, тим самим порушує підпункт «с» пункту 3 статті 6 Конвенції. ЄСПЛ зауважує про необхідність реагування на це з боку держави (відкладення розгляду справи задля забезпечення підготовки до належного захисту тощо). Про це йдеться у низці рішень ЄСПЛ, зокрема, у справі «Дауд проти Португалії» (*Daud v. Portugal*) від 21 квітня 1998 року (п. 42) [11], у справі «Богуміл проти Португалії» (*Bogumil v. Portugal*) від 07 жовтня 2008 року (п.п. 27, 49) [17], у справі «Санніно проти Італії» (*Sannino v. Italy*) від 27 квітня 2006 року (п.п. 10, 11) [16].

Право на ефективну, реальну та практичну правову допомогу може бути порушене як пасивною реакцією органів державної влади на невиконання чи неналежне виконання захисником свого обов'язку щодо захисту, так і активними діями, які унеможливають здійснення захисником ефективної, реальної та практичної правової допомоги. Досить часто органи державної влади відмовляють у задоволенні клопотань захисників про дозвіл на зустріч із підзахисним, накладають обмеження на кількість та тривалість таких зустрічей, здійснюють фіксацію розмови захисника із підзахисним за допомогою відео- та звукозапису, обтяжують спілкування захисника із підзахисним присутністю працівників служби безпеки, інших органів, прослуховують телефонні розмови адвоката із підзахисним тощо.

ЄСПЛ у рішеннях у справі «S. проти Швейцарії» (*S. v. Switzerland*) від 28 листопада 1991 року зауважує, що такі обмеження та обтяження унеможливають належну підготовку до захисту, що порушує право особи на ефективну, реальну та практичну правову допомогу. Якщо адвокат не матиме можливості розмовляти зі своїм клієнтом і отримувати від нього конфіденційні вказівки без такого контролю, його допомога буде не ефективною, тоді як Конвенція призначена для того, щоб гарантувати право на захист практично та ефективно, права, які гарантує підпункт «с» пункту 3 статті 6 Конвенції, де зазначається, що обвинувачений у вчиненні кримінального правопорушення, окрім іншого, має щонайменше право захищати себе особисто чи використовувати юридичну допомогу захисника, вибраного на власний розсуд, або – за браком достатніх коштів для оплати юридичної допомоги захисника – одержувати таку допомогу безоплатно, коли цього вимагають інтереси правосуддя, слід розглядати як окремі аспекти (складники) права на справедливий суд, що гарантоване пунктом 1 статті 6 Конвенції [26]. Про це йдеться також і у рішеннях ЄСПЛ у справі «Ібрагім та інші проти Сполученого Королівства» (*Ibrahim and Others v. The United Kingdom*) від 13 вересня 2016 року (п. 251) [3], у справі «Салдуз проти Туреччини» (*Salduz v. Turkey*) від 27 листопада 2008 року (п. 50) [4], у справі «Гафген проти Німеччини» (*Gafgen v. Germany*) від 01 червня 2010 року (п. 169) [5], у справі «Дворський проти Хорватії» (*Dvorski v. Croatia*) від 20 жовтня 2015 року (п. 76) [6], у справі «Шачашвілі проти Німеччини» (*Schatschaschwili v. Germany*) від 15 грудня 2015 року (п. 100) [7].

Метою гарантування та реалізації права на ефективну, реальну та практичну правову допомогу є забезпечення справедливого кримінального провадження загалом, на що звертає свою увагу ЄСПЛ, зокрема, у рішеннях у справі «Майзит проти Росії» (*Mayzit v. Russia*) від 20 січня 2005 року (п. 77) [8], у справі «Бреннан проти Сполученого Королівства» (*Brennan v. the United Kingdom*) від 16 жовтня 2001 року (п. 58) [27], у справі «Оджалан проти Туреччини» (*Ocalan v. Turkey*) від 12 травня 2005 року (п. 135) [15], у справі «Кастравет проти Молдови» (*Castravet v. Moldova*) від 13 березня 2007 року (п. 49) [28], у справі «Загарія проти Італії» (*Zagaria v. Italy*) від 27 листопада 2007 року (п.п. 32–36) [29], у справі «Фельдман проти України» від 08 квітня 2010 року (п.п. 24–27, 30–32, 106) [30], у справі «Сахновський проти Росії» від 02 листопада 2010 року (п.п. 99–107) [19] та ін.

Однак практика ЄСПЛ вказує на те, що для констатування порушення підпункту «с» пункту 3 статті 6 Конвенції має бути доведено, що незабезпечення конфіденційної розмови підзахисного з його адвокатом спричинило непоправне порушення права на справедливий судовий розгляд загалом, про що йдеться, наприклад, у рішенні ЄСПЛ у справі «Мороз проти України» (*Moroz v. Ukraine*) від 02 березня 2017 року [31].

Право на конфіденційне спілкування з адвокатом не є абсолютним. В окремих випадках виправданим є нагляд за комунікацією між клієнтом і адвокатом з метою попередження нових злочинів, змови, захисту свідків тощо. ЄСПЛ досить часто посилається на характер злочину, тривалість обмежень, обґрунтування та підстави таких обмежень. Водночас такі чинники не є вирішальними для ЄСПЛ у разі встановлення порушення підпункту «с» пункту 3 статті 6 Конвенції, на що ЄСПЛ звернув увагу у своїх рішеннях, зокрема, у справі «Куруп проти

Данії» (*Kurup v. Denmark*) від 10 липня 1985 року [32], у справі «Кемперс проти Австрії» (*Kempers v. Austria*) від 27 лютого 1997 року (п. 52) [33], у справі «Бреннан проти Сполученого Королівства» (*Brennan v. the United Kingdom*) від 16 жовтня 2001 року [27], у справі «Ланц проти Австрії» (*Lanz v. Austria*) від 31 січня 2002 року (п. 52) [34] та ін.

ЄСПЛ у рішенні ЄСПЛ у справі «Сахновський проти Росії» (*Sakhnovskiy v. Russia*) від 02 листопада 2010 року (п. 102) зауважує, що право на захист, гарантоване підпунктом «с» пункту 3 статті 6 Конвенції, може бути частково обмежене для позитивних цілей. Головною ідеєю є те, щоб такі обмеження (невід’ємні або прямо зумовлені) були сумісними з правом на захист та не позбавляли підзахисного права на справедливий судовий розгляд [19].

Важливим аспектом у гарантуванні та забезпеченні права на ефективну, реальну та практичну правову допомогу є відсутність конфлікту інтересів. Якщо захисник надає юридичну допомогу в умовах конфлікту інтересів, це зазвичай є очевидним недоліком, що вимагає втручання з боку держави. Для прикладу, у рішенні ЄСПЛ у справі «Міхай Молдовану проти Румунії» (*Mihai Moldoveanu v. Romania*) від 19 червня 2012 року зазначено, що інтереси трьох обвинувачених у вчиненні злочину представляв один офіційно призначений державою адвокат, незважаючи на те, що їхні інтереси були суперечливими: двоє обвинувачених визнали свою вину, тоді як третій обвинувачений (автор заяви до ЄСПЛ) своєї провини не визнав. Хоча заявник не скаржився на неефективну юридичну допомогу, це не звільняє державу від обов’язку забезпечити ефективну юридичну допомогу (п. 74 цього рішення) [35].

Виходячи із результатів аналізу практики ЄСПЛ, право на ефективну, реальну та практичну правову допомогу може бути порушено: 1) бездіяльністю або неналежною діяльністю захисника (відсутній на судових засіданнях, не досить контактує із підзахисним, не ознайомлює підзахисного із матеріалами справи, діє всупереч інтересам підзахисного, не компетентний здійснювати захист, формально виконує обов’язок захисту тощо); 2) конфліктом інтересів між підзахисним та захисником; 3) діяльністю органів державної влади щодо забезпечення права на захист (нереагування або неналежне реагування органів державної влади на звернення підзахисного щодо неналежної діяльності захисника, а також на явні та об’єктивно очевидні недоліки у діяльності захисника, формальне виконання обов’язку щодо забезпечення та гарантування права на захист, вчинення активних дій, які обмежують право на ефективну, реальну та практичну правову допомогу тощо).

Встановити порушення права на ефективну, реальну та практичну правову допомогу або відсутність такого порушення, на що звертає свою увагу ЄСПЛ у рішенні у справі «Куліковський проти Польщі» (*Kulikowski v. Poland*) від 19 травня 2009 року, можна лише на основі конкретних обставин справи, розглядаючи процес у цілому [36]. Окрім практики ЄСПЛ, де встановлено порушення права на ефективну, реальну та практичну правову допомогу, слід зауважити про практику ЄСПЛ, де такі порушення не виявлено. Малоімовірно, що особисте невдоволення підзахисного манерою ведення справи захисником або наявність незначних помилок і недоліків у роботі адвоката призведе до того, щоб у держави з’явилося позитивне зобов’язання на це реагувати.

Для прикладу, у рішенні ЄСПЛ у справі «Камасинський проти Австрії» (*Kamasinski v. Austria*) від 23 листопада 1989 року встановлено, що заявник скаржився на якість роботи адвоката, який надавав йому юридичну допомогу [52]. Однак, на відміну від адвоката у справі «Артико проти Італії» (*Artico v. Italy*) (рішення ЄСПЛ від 13 травня 1980 року), який «із самого початку заявив, що він не в змозі вести справу через інші зобов’язання» [9], адвокат громадянина Камасинського вчиняв окремі дії з метою захисту заявника (дев’ять разів відвідав підзахисного у в’язниці, подав скаргу на рішення суду про обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, подав клопотання (письмове і по телефону) про виклик свідків тощо). Хоча діяльність захисника громадянина Камасинського можна критикувати, ЄСПЛ встановив, що обставини здійснення захисту не свідчать про незабезпечення юридичної допомоги, як цього вимагає підпункт «с» пункту 3 статті 6 Конвенції та про порушення права на справедливий судовий розгляд, гарантованого пунктом 1 статті 6 Конвенції (див. рішення ЄСПЛ у справі «Камасинський проти Австрії» (*Kamasinski v. Austria*) від 23 листопада 1989 (п.п. 70, 71) [10].

ЄСПЛ у своєму рішенні у справі «Тріподі проти Італії» (*Tripodi v. Italy*) від 22 лютого 1994 року (п. 27–31) наголошує на тому, що єдиного прикладу відсутності обґрунтованих зусиль та суттєвої старанності з боку захисника може бути не досить, щоб у держави з’явилося позитивне зобов’язання реагувати на цю ситуацію [36].

Крім того, ЄСПЛ не визнає порушення підпункту «с» пункту 3 статті 6 Конвенції, якщо твердження заявника про неналежний захист не є детальними і належно обґрунтованими. Про це свідчить рішення ЄСПЛ у справі «Молодорич проти України» (*Molodorych v. Ukraine*) від 28 жовтня 2010 року (п.п. 113–117) [37].

Практикою ЄСПЛ передбачено, що у матеріалах справи мають бути докази того, що юридична допомога, яка надавалась заявникові, була явно неналежною настільки, щоб національні органи були зобов’язані на це відреагувати. У протилежному випадку, як зазначається у рішеннях ЄСПЛ у справі «Жогло проти України» (*Zhoglo v. Ukraine*) від 24 квітня 2008 року (п. 29) [38] та у справі «Ніколаєнко проти України» (*Nikolayenko v. Ukraine*) від 15 листопада 2012 року (п. 57) [39], не буде встановлено порушення підпункту «с» пункту 3 статті 6 Конвенції.

Незважаючи на незадовільну та пасивну роботу офіційно призначеного захисника, ЄСПЛ не завжди поділяє думку заявника, що адвокат свідомо діяв на його шкоду. З урахуванням діяльності захисника (допит свідків, клопотання про звільнення заявника з-під варті тощо) ЄСПЛ доходить висновку про відсутність підстав для твердження того, що призначений захисник не забезпечив ефективну юридичну допомогу. На це ЄСПЛ звернув свою увагу у рішенні у справі «Габріелян проти Вірменії» (*Gabrielyan v. Armenia*) від 10 квітня 2012 року (п.п. 64–70) [40].

Якщо державою вчинено активні дії щодо забезпечення права на захист (призначено захисника, задоволено клопотання підзахисного про заміну неналежного захисника тощо), то відповідно до практики ЄСПЛ держава не несе відповідальності за будь-які недоліки у здійсненні представництва інтересів підзахисного, який не задоволений діяльністю захисника та водночас не наводить доводів про відсутність коштів для залучення приватного юриста, про оскарження діяльності захисника до

органів державної влади тощо. Про це йдеться у рішенні ЄСПЛ у справі «Зінченко проти України» (Zinchenko v. Ukraine) від 13 березня 2014 року (п.п. 91, 94) [23].

Підсумовуючи викладене, зазначимо, що сформовані практикою ЄСПЛ правила щодо забезпечення особі права на захист вимагають від держав-учасниць Конвенції гарантувати на національному рівні ефективну, реальну та практичну правову допомогу. ЄСПЛ не встановлює чітких критеріїв та вимог щодо забезпечення та гарантування на національному рівні права на ефективну, реальну та практичну правову допомогу, а застосовує оціночні критерії, які повинні тлумачитися з урахуванням конкретних обставин справи. Гарантування та забезпечення права на ефективну, реальну і практичну правову допомогу або ж встановлення порушення цього права залежить не так від кількісних критеріїв (перелік процесуальних дій, які вчиняє захисник, кількість складених та поданих процесуальних документів тощо), як від якісних критеріїв (зміст, правильність, своєчасність, доцільність процесуальних дій/документів тощо), а також від відповідної реакції на це підзахисних і відповідних органів державної влади.

Література:

- Конституція України : Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 29.05.2020).
- Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : міжнародний документ від 04.11.1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення 29.05.2020).
- Справа «Ібрагім та інші проти Сполученого Королівства» (Ibrahim and Others v. The United Kingdom) від 13 вересня 2016 року : рішення Європейського суду з прав людини. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22fulltext%22:%7B%22Ibrahim%20and%20Others%22%7D%22itemid%22:%7B%222001-180122%22%7D%22> (дата звернення: 29.05.2020).
- Справа «Салдуз проти Туреччини» (Salduz v. Turkey) від 27 листопада 2008 року : рішення Європейського суду з прав людини. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22fulltext%22:%7B%22Salduz%20v.%20Turkey%22%7D%22itemid%22:%7B%222001-89893%22%7D%22> (дата звернення: 29.05.2020).
- Справа «Гафген проти Німеччини» (Gafgen v. Germany) від 01 червня 2010 року : рішення Європейського суду з прав людини. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22tabview%22:%7B%22document%22%7D%22itemid%22:%7B%222001-99015%22%7D%22> (дата звернення: 29.05.2020).
- Справа «Дворський проти Хорватії» (Dvorski v. Croatia) від 20 жовтня 2015 року : рішення Європейського суду з прав людини. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22tabview%22:%7B%22document%22%7D%22itemid%22:%7B%222001-158266%22%7D%22> (дата звернення: 29.05.2020).
- Справа «Шачашвілі проти Німеччини» (Schatschaschwili v. Germany) від 15 грудня 2015 року : рішення Європейського суду з прав людини. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22tabview%22:%7B%22document%22%7D%22itemid%22:%7B%222001-159566%22%7D%22> (дата звернення: 29.05.2020).
- Справа «Майзит проти Росії» (Mayzit v. Russia) від 20 січня 2005 року : рішення Європейського суду з прав людини. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22tabview%22:%7B%22document%22%7D%22itemid%22:%7B%222001-68067%22%7D%22> (дата звернення: 29.05.2020).
- Справа «Артіко проти Італії» (Artico v. Italy) від 13 травня 1980 року : рішення Європейського суду з прав людини. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22fulltext%22:%7B%22Artico%20v.%20Italy%22%7D%22itemid%22:%7B%222001-57424%22%7D%22> (дата звернення: 29.05.2020).
- Справа «Камасинський проти Австрії» (Kamasinski v. Austria) від 23 листопада 1989 року : рішення Європейського суду з прав людини. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%7B%222001-57614%22%7D%22> (дата звернення: 29.05.2020).
- Справа «Дауд проти Португалії» (Daud v. Portugal) від 21 квітня 1998 року : рішення Європейського суду з прав людини. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22tabview%22:%7B%22document%22%7D%22itemid%22:%7B%222001-58154%22%7D%22> (дата звернення: 29.05.2020).
- Справа «Імбріюша проти Швейцарії» (Imbrioscia v. Switzerland) від 24 листопада 1993 року : рішення Європейського суду з прав людини. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22tabview%22:%7B%22document%22%7D%22itemid%22:%7B%222001-57852%22%7D%22> (дата звернення: 29.05.2020).
- Справа «Чекалла проти Португалії» (Czekalla v. Portugal) від 10 жовтня 2002 року : рішення Європейського суду з прав людини. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22fulltext%22:%7B%22Czekalla%20v.%20Portugal%22%7D%22itemid%22:%7B%222001-60676%22%7D%22> (дата звернення: 29.05.2020).
- Справа «Лагерблом проти Швеції» (Lagerblom v. Sweden) від 14 січня 2003 року : рішення Європейського суду з прав людини. URL: <https://www.refworld.org/cases,ECHR,3f2641934.html> (дата звернення: 29.05.2020).
- Справа «Оджалан проти Туреччини» (Ocalan v. Turkey) від 12 травня 2005 року : рішення Європейського суду з прав людини. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22tabview%22:%7B%22document%22%7D%22itemid%22:%7B%222001-69022%22%7D%22> (дата звернення: 29.05.2020).
- Справа «Санніно проти Італії» (Sannino v. Italy) від 27 квітня 2006 року : рішення Європейського суду з прав людини. URL: [http://ohchr.demo-kd.com/sites/default/files/echrsource/Sannino%20v.%20Italy%20\[27%20Apr%202006\]%20\[EN\].pdf](http://ohchr.demo-kd.com/sites/default/files/echrsource/Sannino%20v.%20Italy%20[27%20Apr%202006]%20[EN].pdf) (дата звернення: 29.05.2020).
- Справа «Богуміл проти Португалії» (Bogumil v. Portugal) від 07 жовтня 2008 року : рішення Європейського суду з прав людини. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf?library=ECHR&id=001-193334&filename=CASE%20OF%20BOGUMIL%20v.%20PORTUGAL%20%E2%80%93%20\[Russian%20translation\]%20summary%20by%20Development%20of%20Legal%20Systems%20Publ.%20Co%20.pdf](https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf?library=ECHR&id=001-193334&filename=CASE%20OF%20BOGUMIL%20v.%20PORTUGAL%20%E2%80%93%20[Russian%20translation]%20summary%20by%20Development%20of%20Legal%20Systems%20Publ.%20Co%20.pdf) (дата звернення: 29.05.2020).
- Справа «Яременко проти України» (Yaremenko v. Ukraine) від 12 червня 2008 року : рішення Європейського суду з прав людини. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22tabview%22:%7B%22document%22%7D%22itemid%22:%7B%222001-86885%22%7D%22> (дата звернення: 29.05.2020).
- Справа «Сахновський проти Росії» (Sakhnovskiy v. Russia) від 02 листопада 2010 року : рішення Європейського суду з прав людини. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22itemid%22:%7B%222001-101568%22%7D%22> (дата звернення: 29.05.2020).
- Справа «Іглін проти України» (Iglin v. Ukraine) від 12 січня 2012 року : рішення Європейського суду з прав людини. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22itemid%22:%7B%222001-108506%22%7D%22> (дата звернення: 29.05.2020).
- Справа «Фалькао дос Сантос проти Португалії» (Falcao dos Santos v. Portugal) від 03 липня 2012 року : рішення Європейського суду з прав людини. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf?library=ECHR&id=003-4007583-4668337&filename=003-4007583-4668337.pdf> (дата звернення: 29.05.2020).
- Справа «Сийрак проти Росії» (Siyrak v. Russia) від 19 грудня 2013 року : рішення Європейського суду з прав людини. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf?library=ECHR&id=001-139168&filename=001-139168.pdf> (дата звернення: 29.05.2020).

23. Справа «Зінченко проти України» (Zinchenko v. Ukraine) від 13 березня 2014 року : рішення Європейського суду з прав людини. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22fulltext%22:%5B%22Zinchenko%20v.%20Ukraine%22%2C%22itemid%22:%5B%22001-141633%22%7D> (дата звернення: 29.05.2020).
24. Справа «Кускані проти Сполученого Королівства» (Cuscani v. United Kingdom) від 24 вересня 2002 року : рішення Європейського суду з прав людини. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-60643%22%7D> (дата звернення: 29.05.2020).
25. Справа «Пелладоа проти Нідерландів» (Pelladoah v. the Netherlands) від 22 вересня 1994 року : рішення Європейського суду з прав людини. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22tabview%22:%5B%22document%22%2C%22itemid%22:%5B%22001-57902%22%7D> (дата звернення: 29.05.2020).
26. Справа «S. проти Швейцарії» (S. v. Switzerland) від 28 листопада 1991 року : рішення Європейського суду з прав людини. URL: <https://ru.scribd.com/document/250166463/Case-of-s-v-Switzerland> (дата звернення: 29.05.2020).
27. Справа «Бреннан проти Сполученого Королівства» (Brennan v. the United Kingdom) від 16 жовтня 2001 року : рішення Європейського суду з прав людини. URL: <https://www.bailii.org/eu/cases/ECHR/2001/596.html> (дата звернення: 29.05.2020).
28. Справа «Кастравет проти Молдови» (Castravet v. Moldova) від 13 березня 2007 року : рішення Європейського суду з прав людини. URL: [http://justice.md/file/CEDO_judgments/Moldova/CASTRAVET%20\(ro\).pdf](http://justice.md/file/CEDO_judgments/Moldova/CASTRAVET%20(ro).pdf) (дата звернення: 29.05.2020).
29. Справа «Загарія проти Італії» (Zagaria v. Italy) від 27 листопада 2007 року : рішення Європейського суду з прав людини. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf?library=ECHR&id=001-191568&filename=CASE%20OF%20ZAGARIA%20v.%20ITALY%20E2%80%93%20\[Russian%20translation\]%20summary%20by%20Development%20of%20Legal%20Systems-%20Publ.%20Co.pdf](https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf?library=ECHR&id=001-191568&filename=CASE%20OF%20ZAGARIA%20v.%20ITALY%20E2%80%93%20[Russian%20translation]%20summary%20by%20Development%20of%20Legal%20Systems-%20Publ.%20Co.pdf) (дата звернення: 29.05.2020).
30. Справа «Фельдман проти України» від 08 квітня 2010 року : рішення Європейського суду з прав людини. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_613#Text (дата звернення: 29.05.2020).
31. Справа «Мороз проти України» (Moroz v. Ukraine) від 02 березня 2017 року : рішення Європейського суду з прав людини. URL: <http://consultant.parus.ua/?doc=0B16666B42> (дата звернення: 29.05.2020).
32. Справа «Куруп проти Данії» (Kurup v. Denmark) від 10 липня 1985 року : рішення Європейського суду з прав людини. URL: <http://echr.ketse.com/doc/11219.84-en-19850710/> (дата звернення: 29.05.2020).
33. Справа «Кемперс проти Австрії» (Kempers v. Austria) від 27 лютого 1997 року : рішення Європейського суду з прав людини. URL: <http://echr.ketse.com/doc/21842.93-en-19970227/> (дата звернення: 29.05.2020).
34. Справа «Ланц проти Австрії» (Lanz v. Austria) від 31 січня 2002 року : рішення Європейського суду з прав людини. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-60021%22%7D> (дата звернення: 29.05.2020).
35. Справа «Міхай Молдовану проти Румунії» (Mihai Moldoveanu v. Romania) від 19 червня 2012 року : рішення Європейського суду з прав людини. URL: <http://ier.gov.ro/wp-content/uploads/cedo/Mihai-Moldoveanu-impotriva-Romaniei.pdf> (дата звернення: 29.05.2020).
36. Справа «Куліковський проти Польщі» (Kulikowski v. Poland) від 19 травня 2009 року : рішення Європейського суду з прав людини. URL: <file:///D:/Users/admin/Downloads/001-113768.pdf> (дата звернення: 29.05.2020).
37. Справа «Молодорич проти України» (Molodorych v. Ukraine) від 28 жовтня 2010 року : рішення Європейського суду з прав людини. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_693#Text (дата звернення: 29.05.2020).
38. Справа «Жогло проти України» (Zhoglo v. Ukraine) від 24 квітня 2008 року : рішення Європейського суду з прав людини. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_402#Text (дата звернення: 29.05.2020).
39. Справа «Ніколаєнко проти України» (Nikolayenko v. Ukraine) від 15 листопада 2012 року : рішення Європейського суду з прав людини. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_891#Text (дата звернення: 29.05.2020).
40. Справа «Габрієлян проти Вірменії» (Gabrielyan v. Armenia) від 10 квітня 2012 року : рішення Європейського суду з прав людини. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_891#Text (дата звернення: 29.05.2020).

Pohoretskyi M., Salenko O. Ensuring the right of an individual to effective, real and practical legal assistance in criminal proceedings through the practice of the European Court of Human Rights

Summary. Article 6, paragraph 3, subparagraph (c) of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, at least the right to defend themselves in person or to use legal aid to a lawyer of his choice is guaranteed to each accused person in a criminal offense, or – in the absence of sufficient funds to pay for the legal assistance of a lawyer – receive such assistance free of charge, when this is required by the interests of justice. The standards developed by the European Court of Human Rights on the right to protection require States Parties to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms to ensure the effectiveness of legal protection at the national level, in particular the practicality and reality of legal assistance to each individual. The European Court of Human Rights does not establish specific criteria for the effectiveness of legal aid, since it believes that the issue of the effectiveness of legal aid can be resolved only on the basis of specific circumstances of the case. Guaranteeing and ensuring the right to effective, real and practical legal assistance, or establishing a violation of this right, depends not so much on quantitative criteria (the list of procedural actions performed by the defender, the number of completed and submitted procedural documents, etc.), as from qualitative criteria (content, correctness, timeliness, expediency of procedural actions/documents, etc.), as well as from the corresponding reaction to this by the defendant and the relevant state authorities. National legislation guarantees the provision of effective legal aid and sets specific quantitative and qualitative criteria for assessing the work of a defence counsel.

The purpose of this article is to study the practice of the European Court of Human Rights in providing effective, real and practical legal assistance to a person in criminal proceedings at the national level.

Key words: Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, European Court of Human Rights, right to protection.